

A családbarát múzeumi működés kritériumrendszere

Hegy-Füstös Ilona, Káldy Mária, Kesik Gabriella, Nagy Magdolna, Paálné Patkó Györgyi

Megjelent: Nagy Magdolna (szerk.): Fókuszban a közönség. Útmutató a család-, gyermek és iskolabarát múzeumi működéshez, a múzeumpedagógia, az önkéntesség és az IKSZ minőségmenedzsmentjéhez. Múzeumi iránytű 28. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, Szentendre, 2020, 71-106.

A családbarát múzeum kiemelt figyelmet fordít a családokra és legfontosabb célja a különféle családtípusok minőségi időtöltésének elősegítése, a családtagok különböző generációi közötti párbeszéd és tudásmegosztás alkalmainak gyarapítása...

*„Mint hogy az ember társas lény,
a tanulásunk nem csak egyéni,
hanem interperszonális
és intergenerációs is.”
(Gyarmathy Éva)*

Bevezető

A múzeumok az elmúlt két-három évtizedben megváltoztak, szolgáltatóvá, látogatóbaráttá kellett válniuk. „... a mai múzeumok egyik alapfeladata az a szolgáltató, kultúraközvetítő tevékenység, melynek folyamatában és eredményeként a legszélesebb közönség számára megismerhetővé, befogadhatóvá, élménnyé válnak a múzeum által gondozott kulturális javak.”¹

A legutóbbi években pedig nem pusztán közösségmegtartó funkcióját erősíti a múzeum, de közösségépítő, közösségteremtő képességére is épít, amikor kulturális közösségi térként működik. A múzeum látogatóbarátsága azt jelenti, hogy figyeli és figyelemmel követi tényleges és potenciális közönségének elvárásait, igényeit és szükségleteit, vizsgálja az azokat alakító (társadalmi, gazdasági, politikai stb.) tényezőket, és ezek függvényében dönt cselekvéseiről. De a múzeumnak megvan az a lehetősége is, hogy ne csak a meglévő igényekre reflektáljon, hanem a látens szükségleteket is a felszínre hozza, illetve újakat generáljon. keltsen.² Ennek fényében különös figyelmet kaphat az igényteremtő marketing (need-shaping marketing)³ alkalmazása, amely témánk – a családok, családtagok és a múzeum kapcsolata – szempontjából is értelmezhető szerepet kaphat. (Ilyen lehet például a demens betegeknek⁴ és családtagjaiknak kínált speciális közös múzeumi program, amelyek során alkalom nyílhat a beteg és a családtagok közötti tartalmi kommunikációra, addig el nem mondott történetek és tapasztalatok különböző generációk közötti megosztására. Az

¹ PAVLUSKA Valéria– KURÁTH Gabriella 2002, 69.

² PAVLUSKA Valéria 2010

³ PAVLUSKA Valéria 2013 hivatkozik a Ph. Kotler féle, a marketing – vagyis a közönség megnyerésének és megtartásának – három szintjére.

⁴ <http://skanzen.hu/hu/tanulas/felottek/egyedulallo-program-demenciaval-eloknek> és <http://mokk.skanzen.hu/dementia-es-memoria-doboz-szakmai-muhely.html> [letöltés ideje: 2019. 05. 25.]

igényteremtő marketingesemények körébe sorolhatók a világ első Múzeumok Éjszakája rendezvényei,⁵ hiszen ki gondolta volna, hogy emberek százezrei, közöttük gyermekes családok fél vagy egész éjszakányi időt és figyelmet hajlandók a múzeumokra áldozni, és idővel a résztvevők nem kis hányadának körében rendszeresebbé válik a múzeumba járás!)

A látogatóbarátság és a múzeumi nyitottság tehát nem csak viselkedés, hanem szemlélet, mely áthatja a szervezet egészét, gondolkodási és cselekvési mód, az ilyen múzeum egyszerre figyel társadalmi közegére, széles értelemben vett közönségére és küldetésére is. A látogatóbarátság ugyanakkor specializálható, aszerint, hogy a közönség mely csoportjára kíván a múzeum különös figyelmet fordítani.

Ilyen potenciális múzeumlátogatói csoport a családok köre, a változatosság számtalan jellemzőjével bíró társadalmi mikroközösség. Fontos szereplői ők a múzeumok látogatói palettájának, hiszen a gyermekkorban szerzett pozitív múzeumi élmények jó alapot biztosítanak ahhoz, hogy a most gyermekkorúak majd visszatérjenek felnőttként és szülőként, nagyszülőként is, és a múzeumba járás művelődési szokásaik természetes részét képezze.

Feltehetjük a kérdést: Nem elég egy múzeumnak általános értelemben látogatóbarátnak lenni? Érdemes lehet a múzeumok „barátságos viselkedését” a számára fontos és kiemelten kezelt látogatói csoport jellemzői alapján differenciálni? A válasz: igen. Hiszen tudjuk, hogy vannak intézmények, amelyek az iskolás csoportok és a gyermekek, vannak, amelyek az idősek, vannak, amelyek a speciális látogatók igényeinek kielégítésére, a hátrányos helyzetben élőkre vagy a családokra fordítanak nagyobb figyelmet.⁶ Különböznek-e, s ha igen, milyen sajátosságok jellemzik az egyes látogatói csoportokra kiemelt figyelmet fordító intézményeket, esetünkben a különböző generációs tulajdonságokkal és igényekkel bíró kisközösségeket, a családokat középpontba állító, vagyis családbarát múzeumokat? Írásunkban arra vállalkozunk, hogy beazonosítsuk a múzeumi működésnek azokat a területeit, amelyeken megnyilvánulhat egy-egy intézmény családbarát jellege, és megjelölünk olyan tevékenységeket is, amelyek révén kibonthatja családbarát jellemzőit.

A munka célja a családbarát múzeumi működés elveinek és lehetőségeinek vizsgálata, ajánlások és javaslatok megfogalmazása, olyan, mind a működésre, mind a tevékenységre vonatkozó minőségi kritériumrendszer kidolgozása, amely meghatározza, hogy a múzeumok

⁵ A Múzeumok Éjszakája program Franciaországból indult hódító útjára 1999-ben. Magyarországon 2003-ban rendezték meg először. Lásd még az Európa Tanács, az UNESCO és a Múzeumok Nemzetközi Tanácsa által támogatott „Európai Múzeumok Éjszakája” nemzetközi rendezvényt, amely 2004-ben szintén a francia (Kulturális Minisztérium) kezdeményezése volt. https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%BAzeumok_%C3%89jszak%C3%A1ja [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]

⁶ A speciális igényű és a hátrányos helyzetben élők múzeumi fogadásáról lásd az *Esélyt a múzeummal* című, a Múzeumi iránytű 16. kötetében megjelent tanulmányokat http://amimuzeumunk.hu/wp-content/uploads/2018/11/2018-Muzeumi-iranytu_16.pdf [letöltés ideje: 2019. 10. 22.], és a KultúrBónusz kísérleti programot <https://librarius.hu/2018/12/12/kulturbonusz-muzeumpedagogiai-kiserleti-program-a-hatranys-helyzetu-gyermekekert/> [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]. A családoknak speciális programokat rendszeresen kínáló országos múzeumok közül a szentendrei Szabadtéri Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria kínálati jellemzőire érdemes figyelni. Az idősekre kiemelt figyelmet fordít például a Bajor Gizi Színészmúzeum, a szegedi Móra Ferenc Múzeum, a Magyar Természettudományi Múzeum, az Iparművészeti Múzeum – Ráth György Villa és sok helyen a baráti köröket működtető muzeális intézmények. A krakkói „Seniorok a múzeumban” évek óta zajló programsorozata is ilyen példa: https://dlaseniorkrakow.pl/aktualnosci/232848.64.komunikat.senior_w_muzeum_-_sensacyjne_historie_w_obrazach.html és <http://edukacja-prawna.info.pl/index.php/seniorzy-muzeum> [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

– figyelembe véve a környezetükben élő családok jellemzőit és igényeit – milyen szempontok alapján

- vehetnek részt a szélesen értelmezett családi életre nevelésben,
- bővíthetik a családok, családtagok, generációk közötti interakciók alkalmait és formáit,
- gazdagíthatják az alkalmak tartalmát és módszereit,
- azonosíthatják be azokat a múzeumszakmai területeket, amelyeknek szerepe és feladata lehet a múzeum-család fogalomkör viszonylatában,
- határozhatják meg (jelölhetik ki) azokat a feltételeket (szolgáltatási, infrastrukturális) és erőforrásokat, amelyek a családbarát múzeumi működést és tevékenységet segítik.

A tanulmány szerzői ezúton fejezik ki köszönetüket az összeállított kritériumrendszer véleményezéséért, építő jellegű hozzászólásaikért az alábbi szervezeteknek:

- NOE – Nagycsaládosok Országos Egyesülete,
- FICSAK – Fiatal Családosok Klubjának Egyesülete,
- Három Királyfi, Három Királynő Mozgalom,
- Egyszülős Központ – Egyedülálló Szülők Klubja Alapítvány.

A családbarát múzeum fogalmának meghatározása

A család fogalmának értelmezése

A család társadalmi fogalmát több tudományág, így a nyelvtudomány, a szociológia, az antropológia, a történet- vagy a jogtudomány⁷ is a maga nézőpontjából definiálja.⁸ Itt a témánk szempontjából általunk fontosabbnak tartott jellemzőket említjük meg.⁹

A család a társadalom olyan kiscsoportja, amely önmagában is viszonylag teljes rendszerként működik, szoros, sokirányú kapcsolatban van a társadalom más rész-rendszereivel, tagjai (családtagok) egymással rendszeres, életvitelüket átszövő kapcsolatban vannak. A család olyan emberek csoportja, amelyben a tagok közti kapcsolat alapja jogilag legitim vagy társadalmilag elfogadott párkapcsolat (házasság, tartós együttélés) és (vagy) vérségi kapcsolat vagy jogilag rendezett örökbefogadás. A család érzelmi, gazdasági egység, a társadalom alapegysége, melyben a családtagok egy olyan különleges csoport tagjai, akiket szeretet, pénz, szolidaritás és a közös jövő képe köt össze. A családdal és a családtagokkal szorosan összekapcsolódik a családi élet fogalma, mely a felek jelentős mértékű magánautonómiáján alapszik.¹⁰

⁷ JOBBÁGYI Gábor – HEINERNÉ BARZÓ Tímea 1997, 18.

⁸ Többet erről lásd: MÉLYPATAKI Gábor 2013

⁹ Lásd még: EÖRY Vilma 2007

¹⁰ LAKATOS Viktor – GRÁD András 2012, 33.

Jellemző családtípusok ma

(– attól függetlenül, hogy jogi szempontból rendezett vagy részlegesen rendezett-e a státusz.)

- Kiscsalád (szülők, 1–2 gyerek: szülőkből és kiskorú (vagy nem kiskorú, de a szülőkkel még együtt élő, eltartott) vér szerinti vagy/és örökbefogadott gyermekekből áll).
- Nagycsalád (szülők, 3 és több gyerek: ld., mint fent).
- Egyszülős családok (válás, egyik szülő elvesztése, egyedül gyermeket vállalók).
- Mozaik család (új házasság révén mindkét fél gyereket visz az új családba).
- Nagyszülő-unoka család (pl. árván maradt unokákat nevelő nagyszülők).
- Többgenerációs családformák (három vagy több generáció, egymással egyenes ágú vérségi vagy jogilag rendezett kapcsolatban álló személyek együttélése).
- Összetett család (több generációt felölelő családi jellegű együttélési forma; a család tagjai között vannak olyan személyek is, akik a többi taggal nincsenek egyenes vonalú vérségi kapcsolatban).
- A Szociális törvény alapján a „*család egy lakásban vagy személyes gondoskodást nyújtó bentlakásos szociális, gyermekvédelmi intézményben együtt lakó, ott bejelentett lakóhellyel vagy tartózkodási hellyel rendelkező közeli hozzátartozók közössége.*”¹¹ A család funkcióit (reprodukciós, szocializációs, pszichoszociális, irányítási és ellenőrzési, érzelmi, státuszkielölő, szocializációs, szellemi-kulturális, gondozó-ellátó) is érdemes számba venni, hiszen a múzeumok ezek szinte mindegyikéhez (a reprodukciós és a gondozó-ellátó funkciót kivéve) kapcsolódóan képesek kisebb-nagyobb fokban családbarát működésük és szolgáltatásaik hatását kibontani.

A Családbarát múzeumok koncepciója

Ahhoz, hogy lássuk, milyen szélesebb körbe illeszkedik a Családbarát múzeumok koncepciója, hat területet érintünk:

- a múzeumoknak erre a működési területére vonatkozó jogszabályi hátterét,
- kiemeljük a családi múzeumlátogatások egyik fontos, de kevésbé megfigyelt, az informális nevelésben játszott szerepét,
- a nevelési és oktatási intézményekre vonatkozó központi nevelési tervek témamegjelöléseit,
- bemutatjuk a múzeumok mint kulturális szolgáltatók körében végzett széleskörű (reprezentatív) kutatások ide vonatkozatható eredményeit,
- figyelmet fordítunk a kormányzat megegyező elnevezésű országos projektjére, amelyben megjelenik a *Családbarát védjegy* mint minőséget jelző cím, valamint

¹¹ Az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. 4. § (1) c) pont http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=18618.370915 és http://www.netzrt.hu/wp-content/uploads/2015/01/1993.-%C3%A9vi-III-torveny_2015_01_01-2015.02.28.pdf [letöltés ideje: 2019. 05. 15.]

- áttekintjük /felsoroljuk azoknak a legjellemzőbb szakmai, egyházi és civil szerveződéseknek a sorát, amelyek valamely módon a családokhoz, a családi élethez vagy az egyén családban betöltött szerepéhez kapcsolódnak.

Jogszályi háttér¹²

A muzeális intézmények családbarát feltételeinek megteremtését a jogszályi környezet is alapvetően befolyásolja. A 194/2000. Kormányrendelet¹³ a működési engedéllyel rendelkező muzeális intézmények által biztosított látogatói kedvezmények között előírja, hogy díjtalan látogatást kell biztosítani a kiállításokba a kiskorú fogyatékkal élőknek és felnőtt kísérőiknek, valamint a 6 év alattiaknak és a 70 év fölöttieknek. Továbbá ingyenes az állandó kiállítások látogatása havonta egy hétfői napon 26 év alatt és a kiskorúakat kísérő közeli hozzátartozóknak, amely a családok múzeumlátogatását is támogató lehetőség. Az intézmény vezetője ezen felül egyedileg is meghatározhat további kedvezményeket.

A múzeumok oktató-nevelő tevékenysége

Pacsika Márton és Szu Annamária ekképp foglalják össze tanulmányukban¹⁴ a múzeumok oktató-nevelő szerepét: „A Kulturális törvény¹⁵ a muzeális intézményeket – alapvető szakfeladataik részeként –, mint az élethosszig tartó tanulás helyszíneit, közművelődési programok rendezőit, folyamatosan megújuló múzeumpedagógiai és múzeumandragógiai foglalkozások kínálóit definiálja.¹⁶ Általános céljuk ugyanis, hogy egyedi szakterületi módszerekkel hozzájáruljanak a társadalmi jólét és a fejlődés biztosításához, elősegítsék az egész életen át tartó tanulást, és javítsák a lakosok életminőségét.¹⁷ Ezért a kulturális alapellátás részeként a hazai muzeális intézmények feladata olyan közszolgáltatások biztosítása, amelyek »hozzájárulnak a személyiség fejlődéséhez és kiteljesedéséhez, az aktív polgársághoz, a társadalmi beilleszkedéshez és a közösségfejlesztéshez, valamint a foglalkoztatáshoz szükséges egyéni kulcskompetenciák fejlesztéséhez.«¹⁸”

A múzeumok szociális funkciói¹⁹

A múzeumok gyűjteményeik kiállítása mellett tehát oktatási és szociális funkciókat is betöltenek. Hogy kapcsolatban maradjanak az állandóan változó társadalommal, számos

¹² PACSIKA Márton – SZU Annamária 2018 alapján.

¹³ 194/2000. (XI. 24.) Korm. rendelet a muzeális intézmények látogatóit megillető kedvezményekről http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=50128.344127 [letöltés ideje: 2019. 06. 10.]

¹⁴ PACSIKA Márton – SZU Annamária 2018

¹⁵ 1997. évi CXL tv. a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=30818.347587 [letöltés ideje: 2019. 02. 10.]

¹⁶ 1997. évi CXL tv. 37/A. § (4)

¹⁷ 1997. évi CXL tv. 1. §

¹⁸ 1997. évi CXL tv. 3/A. §

¹⁹ PACSIKA Márton – SZU Annamária 2018 alapján

újszerű tevékenységet vezettek már be, a kiállítások szórakoztató felfedezésére családi eseményeket, a generációk közötti együttműködés élményét kínálják. A múzeumi élmény a családok számára szociális folyamat is, hiszen egy család jellemző kommunikációs mintáinak legkülönbözőbb kifejezési módjait ösztönzi. A családtagok közötti kölcsönhatás befolyásolja a múzeum megtekintésének módját, a családi beszélgetések pedig közvetítik és értelmezik a múzeumi élményt. Mivel a múzeumi élmény során a családtagok magukról, egymásról, valamint a múzeumi környezetben való működésükről is tanulnak, számos kutatás megállapította, hogy a múzeumok akár családi terápiás eszközként is használhatók.²⁰ A múzeumok ezen felül olyan vonzó közösségi programokat is kínálnak, amelyek társadalmi kérdésekkel foglalkoznak, és amelyekkel valódi hatást érhetnek el.²¹

A családdal kapcsolatos ismeretek már megjelennek az óvodai nevelésben²² éppen úgy, mint az alsó- és középfokú oktatásban, mely téma komplex és élményszerű feldolgozásához a múzeum kiállításokkal, programokkal, szolgáltatásokkal tud kapcsolódni. A középiskolában megjelenik a családi életre való nevelés, illetve annak alapozó tematikája, a társas kapcsolatok, a párkeresés, mely szintén számtalan kapcsolódási pontot kínál a múzeumok számára.²³ A boldogság, mint a pozitív életérzés és hatása, a házasság, a gyermekvállalás, a családi közösség működése és jelentősége, a családdal, vagy a házastárssal töltött szabadidő, a családterápia, a generációk együttműködése mind téma és lehetőség a múzeumi kínálat szempontjából. Az ezekhez a témákhoz való szinergikus kapcsolódás kitűnő motivációs bázisa lehet a múzeumok családbarát szolgáltatásainak, a programok és az infrastruktúra kialakításához, hatásában pedig az intézmény családcentrikus szemléletének és gyakorlatának fejlesztéséhez.

A múzeumok által kínált, a családok számára fontos szolgáltatások – helyzetkép

A 2018-ban készült *Családbarát Múzeum Program* című tanulmány²⁴ kitért a családok elvárásaira is. „A Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek című kiemelt projekt keretében végzett kvantitatív kutatás a múzeumi szolgáltatások körét több szempontból vizsgálta. Témánk szempontjából a kényelmi szolgáltatások, és ehhez kapcsolódóan a múzeumok szolgáltatásfejlesztését befolyásoló tényezők témakörének adatait érdemes vizsgálnunk. A családok múzeumi fogadását, az ott töltött idő minőségét és mennyiségét is jelentősen befolyásolhatják az általános kényelmi szolgáltatások, azok között különösen a kisgyermekkel érkezőkre fordított intézményi figyelem több elemének megléte vagy hiánya. A válaszok adatai egyértelműen jelzik, hogy a hazai múzeumok infrastruktúrája jelentős fejlesztést igényel a több generációs családi közösségek komfortérzetének biztosítása érdekében,

²⁰ BUTLER, Barbara H. – MARVIN B. Sussmann 1989, 42. és SILVERMAN, Lois H. 1989

²¹ BIRKETT, Dea 2016 és PATMALI, Lina 2017

²² 363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1200363.KOR> [letöltés ideje: 2019. 10. 22.] Megvalósulására lásd például a körmenyi Dienes Lajos Tagóvoda „A család” c. témahét programját: <https://docplayer.hu/6636570-A-csalad-cimu-temahet.html> [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

²³A 2019-2020-es tanévben érvényes Nemzeti Alaptanterv https://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf és az új Nemzeti Alaptanterv tervezete 2018 augusztusában https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2018/08/a-nemzeti-alaptanterv-tervezete_2018.08.31.pdf [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

²⁴ PACSIKA Márton – SZU Annamária 2018 alapján.

szünetes programkínálatukkal, tábori programok szervezésével azonban nagyban segíthetik a szülők munka- és munkaidő szervezését.²⁵ A fejlesztés lehetőségeivel kapcsolatban a legfontosabb tényezők a pénzügyi, a humánerő- és infrastrukturális forrás minősége, megléte vagy éppen hiánya.

A hazai muzeális intézmények infrastrukturális erőforrásairól a Cselekvő közösségek – aktív közösségi szerepvállalás című kiemelt projekt keretében megvalósult A kulturális intézményrendszer reprezentatív felmérése kutatásából tájékozódhatunk. A válaszadók összesített véleménye alapján a muzeális intézmények alig 5 %-a akadálymentes fizikailag, részben vagy teljes mértékben. Az infokommunikációs akadálymentesítésről kedvezőbbek az adatok, mivel a válaszadók intézményeinek közel felénél található meg részben, vagy teljes mértékben. Ezek a feltételek pedig a családbarát környezethez is alapvető fontosságúak.

Bár a két kutatásból kiemelt adatok részterületeket jelenítenek meg, mégis rámutatnak arra, hogy a családok múzeumlátogatásának komfortját is szolgáló látogatóbarát elemek minőségi és mennyiségi mutatói a múzeumi működés és tevékenységrendszer egészének függvénye és jellemzője.”

Családbarát ország és Családbarát védjegy

A családbarát múzeumi működés koncepciója szervesen illeszkedik a kormányzat 2017-ben indított *Családbarát ország*²⁶ nevű, számos komponensből álló országos projektbe. Ennek része a pályázati úton elnyerhető, minőséget jelző márka, a *Családbarát védjegy*.

„A *Családbarát ország* projekt fő célja családbarát szemlélet beemelése a közgondolkodásba. Stratégiai cél, hogy társadalmunkban megerősödjön és általánossá váljon a családbarát értékrend az élet minden színterén: a munkahelyeken, a szolgáltatások igénybevételénél vagy épp a közbeszédben.”²⁷

A *Családbarát védjegy* „... egy meghatározott kritériumrendszer szerinti, pályázati úton megszerezhető, mindenki számára kiszámítható minőséget jelentő erno- vagy gyűjtővédjegy, valamint egy egységes, átlátható, fenntartható és fejleszthető értékmérő/értékelő rendszer ... A »család« és a »családbarát« fogalmak ...intézmények, gazdasági társaságok, kereskedelmi szolgáltatók, szállodák, vendéglátóipari egységek, nonprofit szervezetek, képzések, sport- és kulturális rendezvények minőségét jelenthetik.”²⁸ A *Családbarát védjegyet* elnyerő múzeumok minőségi működésük és tevékenységük révén mint kulturális intézmények és mint programszolgáltatók tagjai lehetnek a *Családbarát hely* címet viselőik körének.

A családokat segítő szakmai szervezetek, intézmények

²⁵Jelentés a Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek című kiemelt projekt keretében végzett Szolgáltató múzeum 2018 tematikus kvantitatív kutatás eredményeiről. Kézirat, SZNM-MOKK, Szentendre, 2018

²⁶ <https://www.csaladbaratorszag.hu> [letöltés ideje: 2019. 05. 20.]

²⁷ <https://www.csaladbaratorszag.hu/o/14> [letöltés ideje: 2019. 05. 20.]

²⁸ <https://www.csaladbaratorszag.hu/o/11> [letöltés ideje: 2019. 05. 20.]

A muzeális intézmények családbarát munkájuk kialakításához szakmai segítségre számíthatnak a családokat és a családtagokat szerepeikben támogató, a családi élet megszervezését vagy akár buktatóinak elkerülését, a problémák megoldását segítő civil, egyházi, oktatási és szakmai szervezetektől és intézetektől. Ilyenek például:

- Felelős Szülők Iskolája – „Felnőni együtt” – <https://felelosszulokiskolaja.hu/szerzo/feelos-szulok-iskolaja> [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]
- Kopp Mária Intézet a Népesedésért és Családokért – <https://www.koppmariaintezet.hu/hu/> [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]
- Három Királyfi, Három Királylány Mozgalom – <http://www.haromkiralyfi.hu/> [letöltés ideje: 2019.12.10.]
- FICSAK – Fiatal Családosok Klubja – <http://ficsak.hu/> [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]
- Nagycsaládosok Országos Egyesülete – <https://noe.hu/> [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]
- Egyszülős Központ – <https://www.egyszulo.hu/> [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]
- Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézet – <http://semmelweis.hu/magtud/> [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]
- Párkapcsolati Szabadegyetem. Debreceni Egyetem – Mentálhigiénés és Egészségügyi Központ – http://www.lelkiero.unideb.hu/hu/esemeny/170302_parkapcsolati-szabadegyetem [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]
- Családi Életre Nevelés Program (CSÉN) – Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye https://www.parazskozpont.hu/boldogabb_csaladokert_csaladi_eletre_neveles_csen_program [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]
- Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Családpedagógiai Intézete <https://csaladteologia.sapientia.hu> [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]²⁹

Az itt felsoroltak mellett az egyes múzeumok székhelyén, települési környezetében a területileg illetékes szervezetekkel létrejövő kapcsolatok révén kialakított együttműködésekkel érdemes számolni.

A családbarát múzeum

A fentieket összegezve így definiáljuk a *családbarát múzeum* fogalmát:

A *családbarát múzeum* kiemelt figyelmet fordít a családokra, mint látogatókra és legfontosabb célja a különféle családtípusok minőségi időtöltésének elősegítése, a családtagok különböző generációi közötti párbeszéd és tudásmegosztás ösztönzése és segítése, alkalmainak gyarapítása, pozitív élmények szerzése, a családbarát értékrend és a család, mint mikroközösség erősítése. Folyamatosan vizsgálja a családok igényeit és lehetőségeihez mérten igyekszik kielégíteni ezeket. Fejleszti és bővíti a családokat megcélzó élményközpontú oktatási, nevelési és szociális tevékenységeit, családbarát szolgáltatásait és ebben szorosan együttműködik a különféle családtípusokat segítő szakmai szervezetekkel.

²⁹ A múzeumok által a közoktatás számára, a családi életre nevelés tematikájához kapcsolódó szolgáltatásainak kialakításához jó alapot adhat a Sapientia által jegyzett Családi életre nevelés az oktatásban. Család-órákat segítő kézikönyv. <https://csaladteologia.sapientia.hu/system/files/csalad.pdf> [letöltés ideje: 2019. 12. 10.].

A családbarát múzeum kockázatai

A legnagyobb kockázatot az jelenti a múzeum számára, hogy kiemelt célcsoportként kezeli a családokat, miközben a családok mégsem tudják olyan létszámban látogatni a múzeumot, amennyire szeretnék. A következőkben összegyűjtöttük a lehetséges tényezőket, amelyek gátolhatják a családokat abban, hogy múzeumba járjanak – így a múzeum fel tud erre készülni, illetve eldöntheti, hogy érdemes-e a családbarát utat választania.

A családok múzeumlátogatásának akadályai³⁰

A nemzetközi szakirodalom négy akadály-típust különböztet meg a gyermekek múzeumi látogatását és múzeumpedagógiai programokon való részvételét tekintve: a gazdaságit, a földrajzit, a kulturálist, valamint az időhiányt.³¹

Gazdasági akadályok

a.) Utazási költségek, kedvezmények hiánya vagy részlegessége

A családok múzeumokba való közös eljutása a gazdaságilag hátrányos helyzetben lévő családok számára jelentős anyagi megterhelést jelent.³² A tömegközlekedési társaságok kedvezményei pedig elsősorban a nagycsaládosokra vonatkoznak, s kevésbé veszik figyelembe az anyagi helyzetet. A 2019-es év jelentős kormányzati-turisztikai kezdeményezése a *Kajla útlevél* bevezetése: 2019 nyarán minden alsó tagozatos gyerek a tanév végén kézhez kapott *Kajla útlevelével* és diákigazolványával ingyen utazhatott július 1-31. között a MÁV és a GYSEV, július 1. és augusztus 31. között a MAHART és a BAHART egyes járatain, hogy felkeressék Magyarország 41 (megyénként két-két, a fővárosban három) érdekes, izgalmas, nevezetes helyét.³³

b.) Belépőjegyek – látogatói kedvezmények

A múzeumi tudáshoz és élményhez való hozzájutás közvetlen lehetősége (a digitális úton való hozzáférés eszközeitől és módjaitól most eltekintve) a múzeumi belépőjegyek megvásárlása a család gazdasági-pénzügyi-szociális helyzetének függvénye is. A látogatói kedvezményekről

³⁰ PACSIKA Márton – SZU Annamária 2018 alapján.

³¹ Interarts, Access to Culture – Policy Analysis, Review on the Policies at European Level <http://educult.at/wp-content/uploads/2013/04/Review-on-the-policies-at-European-level.pdf> [letöltés ideje: 2019. 05. 20.]

³² <https://www.mavcsoport.hu/mav-start/belfoldi-utazas/csalados-kedvezmeny-mar-egy-gyerektol>
<https://www.volانبusz.hu/hu/utazasi-informaciok/jegyvasarlas/dijszabas/kedvezmenyek/orszagos-kedvezmenyek> [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]

³³ <https://kajla.hu/> [letöltés ideje: 2019. 06. 10.]

szóló kormányrendelet,³⁴ mint láttuk, biztosítja az intézményvezetők számára, hogy a kedvezmények, így a családok számára kínált kedvezmények körét szélesítsék.

Magyarországon a Nagycsaládosok Országos Egyesülete által kiadott nagycsaládos kártya számos kedvezményt biztosít tulajdonosának. A regisztrált múzeumokba – többek között a Szabadtéri Néprajzi Múzeumba is – a belépőjegyet bizonyos százalékos kedvezménnyel válthatják meg a nagycsaládos kártyával a látogatók. A kártya azonban csupán az egyesület tagjai számára elérhető, így a gazdaságilag vagy szociálisan hátrányos helyzetű családok nem vehetik igénybe a múzeumi kedvezményeket.³⁵

Kulturális akadályok

A gyermekes családok esetében a kulturális akadály részének tekinthetők a szülők gyakori félelmei a gyermekek viselkedésével kapcsolatban.³⁶ Ezzel összefüggésben egyedi jó gyakorlatnak tekinthető a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria *Tippek és tanácsok szülőknek a zökkenőmentes családi múzeumlátogatáshoz* című rövid összefoglalója,³⁷ vagy az amerikai Guggenheim Museum szülőknek szóló vezetője.³⁸

A múzeumhoz való hozzáférés akadályai

Nemcsak külső, hanem belső tényezők is nehezíthetik a muzeális intézmények „családbarátságát”. Ilyen a múzeumhoz való különböző jellegű, a fizikai, a kommunikációs, az értelmi és érzelmi hozzáférés területe a múzeumba jutástól az ottani helyváltoztatáson és információszerzésen keresztül a megismerés, felismerés sikerélményéig, majd a múzeumba való visszatérés öröméig. Ennek részei:

- Az épített környezet hozzáférhetősége – a megközelíthetőség, az eligazodás, a tájékozódás, a közlekedés, a speciális mellékhelyiségek használata. Az idézett kutatások eredményei között kiemelkedő pénzhiányon túl a leggyakoribb akadály ezen a területen a múzeumoknak otthont adó műemléki épületek korlátozott alakíthatósága.
- Milyen az információk hozzáférhetősége? Megtalálja-e a múzeum a megfelelő partnereket és megfelelően használja-e a múzeum az adekvát kommunikációs csatornákat? Ki, kik a címzettek: a családtagok közül, a különböző közösségekben, intézményekben, szervezetekben, a gondozók, a szervezők, az aktivisták stb.?

³⁴ 194/2000. (XI. 24.) Korm. rendelet a muzeális intézmények látogatóit megillető kedvezményekről

http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=50128.344127 [letöltés ideje: 2019. 06. 10.]

³⁵ <https://noe.hu/kedvezmenyek/> [letöltés ideje: 2019. 06. 01.]

³⁶ „The real barrier to families and children visiting is not that there’s nothing for them to do, but they’re worried about how they are expected to behave. What if a toddler has a tantrum? Is there a risk they’ll put their sticky fingers on the masterpiece paintings? And will other visitors object to the noise they make in the hushed galleries? It’s true – children will inevitably bring new behaviour to museums. They don’t act as lone adults might. But the bravest museums welcome and embrace this.” Lásd: BIRKETT, Dea 2016

³⁷ <https://mng.hu/latogatas/csaladi-programok-122504> [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]

³⁸ *Tips for parents* Guggenheim Museum, New York <https://www.guggenheim.org/wp-content/uploads/2016/07/guggenheim-tips-for-parents-2016.pdf> [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]

- Milyen a múzeumi tartalomhoz való hozzájutás? Melyek ennek eszközei, módjai, stílusa, hangvétele, mennyiségének és minőségének az együttérkező családtagok különböző generációi szerinti differenciáltsága?
- Miként hat a családokra a múzeumi személyzet viselkedése? A családok múzeumok iránti érzelmeire jelentős hatással vannak a múzeumi munkatársak, elsősorban azok, akikkel személyes kapcsolatba kerülnek (különösen a frontszemélyzethez tartozók: a tárlatvezető, az animátor, a múzeumpedagógus, a pénztáros, a teremőr, a biztonsági munkatárs). A teljes körű családbarát múzeumi működés azonban a munkatársak teljes körét érinti (a kiállításrendező, a muzeológus, a kurátort, az informatikust, a takarítót, a gondnokot).
- Mi történik, ha a múzeumi munkatárs nem tud válaszolni a családtagok kérdéseire? Hibák forrása lehet a munkatársak intézményen belüli tájékoztatásának hiánya és a témában való személyes tájékozatlanság. Ezekből is fakadhat a munkatársaknak a családbarát múzeum ügye iránti elkötelezettségének gyengesége. Az első esetben a belső tájékoztatás működő rendszerének kialakítása, a két utóbbiban pedig a munkatársak képzése, továbbképzése hozhat javulást.

A családbarát múzeumi működés lehetőségei

A kockázatok mellett a családbarát múzeumi működés természetesen számos lehetőséget is kínál a múzeumoknak, ezeket az alábbiakban foglaltuk össze.

A családbarát kritériumrendszer figyelembevételével, és az annak mentén kialakított családbarát intézményi működéssel a múzeumok lehetőségei is kibővülnek:

- sajátos eszközeikkel sikeresen hozzájárulhatnak a család egyéni és társas megéléséhez, annak értelmezéséhez,
- a szélesen értelmezett családi életre nevelésben a közoktatás, a felsőoktatás és a felnőttképzés hatékony partnereivé válhatnak,
- a muzeális intézmények több generáción át (a kisgyerekkortól a serdülő, majd a fiatal, a felnőtt és az időskoron át) is kapcsolódási pontot jelenhetnek az egyén számára, ezáltal egy hosszú távú kapcsolat jöhet létre közöttük,
- a családbarát programok, élményelemek és találkozási alkalmak rendszeressé válhatnak a muzeális intézményben, ezáltal kialakulhat egy széles múzeumi törzsközönség,
- a múzeum gazdagíthatja a családok találkozási alkalmainak tartalmát, formáit és módszereit, ezáltal közösségi térként is funkcionálhat,
- a megfelelő szakmai, társadalmi, civil kapcsolataik kiépítésével és működtetésével az intézmények olyan múzeumi programok meghonosítására is képessé válhatnak, amelyek nem csupán szórakoztatóak, szabadidős jellegűek, de akár segítséget is jelenthetnek a családi közösségek, a családtagok, az egyén számára is,
- családbarát humán és infrastrukturális múzeumi környezet megteremtésével a múzeum vonzó választás lehet a családok kulturális elfoglaltságai között,

- családbarát múzeumként végzett komplex tevékenységei révén a múzeum szélesítheti társadalmi bázisát, erősítheti társadalmi beágyazottságát.

A családbarát múzeumi működés tervezése

Kapcsolódás a múzeumi stratégiához

A családbarát mentalitást a múzeum egészének, illetve az adott célnak megfelelő körben és érvényességgel birtokolnia kell az intézménynek. Jelen kell lennie a családbarát mentalitásnak

- az intézményi tervezésben, a folyamatok, a szabályozások megalkotásában, a visszacsatolások rendszerének kiépítésében,
- a vezetők és a munkatársak körében, a tudományos munkatárstól a múzeumpedagógus, a tárlatvezető, a programszervező, a marketing, a kommunikációs munkatársakon át, a teremőr, a biztonsági és műszaki feladatokat végzőkön keresztül a pénztáros, a portás vagy a telefonközpontos és az információs szolgálatot ellátókig,
- a múzeumi-muzeológiai tevékenységek körében a gyűjtés, a gyűjteményalakítás és feldolgozás témáiban, a megőrzés során,
- a közzététel és az interpretáció tartalmában, formáiban és módszereiben, így a kiállítások, a kiadványok tervezése és megvalósítása, a programok és rendezvények, a múzeumpedagógiai kínálat és egyéb szolgáltatások biztosítása során,
- a múzeum kapcsolatainak, kapcsolati hálója építésének és gondozásának elveiben és gyakorlatában,
- az intézmény megjelenésében, arculatában, kommunikációjában, valamint
- a technikai, műszaki és infrastrukturális feltételek kialakítása során.

Szemponatok a tervezés folyamatához

Figyelmet kell fordítani rá, hogy a muzeális intézmény – megőrizve alapértékeit és misszióját – családbarát szellemisége hogyan jelenik meg annak szervezeti működésében, szakmai munkájában, közönségkapcsolataiban, szolgáltatásaiban (gyűjteményi, kutatási, kiállítási, közönségkapcsolati-közművelődési politikájában).

A lehetséges legszélesebb körű szempontok alapján kell vizsgálni, majd dönteni arról, hogy egyáltalán indokolt-e és célszerű-e a múzeum családbarát szemléletű működtetése az adott intézményben, hiszen a családbarát működés egyes elemeit az adott intézményre érvényesen kell megtervezni. Első lépés a helyzetelemzés készítése, amelynek segítségével a múzeum képet kap a családok településen belüli helyzetéről,³⁹ és a családok, családi közösségek, a

³⁹ Gazdasági, társadalmi környezet: A település térségi szerepe, jellemzője. A népesség főbb jellemzői – nemzetiségi összetétel, képzettség, foglalkoztatottság, jövedelmi viszonyok. Történeti és kulturális adottságok.

különböző generációk együttélésének és együttműködési hagyományainak, valamint napjainkra jellemző gyakorlatának jellemzőiről. Például a helyzetelemzés megmutathatja, hogy érdemes-e a múzeumnak kiemelt figyelmet fordítani a családokra. Ha például az adott településen a nyugdíjasok száma kiugróan magas, célszerű a nyugdíjasokat kiemelt célcsoportként kezelni. Míg, ha sok az új építkezés és a település fejleszti az óvodai férőhelyeket, akkor valószínű, hogy a kisgyerekes családokra célszerű fókuszálni.

A múzeumoknak a környezet elemzésén túl gyűjteményük jellegét és kiállítási stratégiájukat is végiggondolva kell meghozniuk a döntést, kívának-e családbarát múzeumként működni.

Az igények és szükségletek feltáró számbavételével, a múzeum muzeológiai, közművelődési, közösségépítő családbarát cselekvési területeinek és lehetőségeinek, valamint a belső erőforrások számbavételével a stratégiai és a rövidtávú, a közvetlen és a közvetett célok megfogalmazása után jelölhetik ki a múzeumok azokat a feladataikat, amelyek teljesítésével a kitűzött célokat elérhetik.

Megjelenés a múzeum alapdokumentumaiban

A családbarát szemlélet az alábbi dokumentumokban jelenik meg: Az intézmény küldetési nyilatkozatában kiemelten szerepelnek a múzeumi működés családbarát jellegének és tevékenységének elvei.

A múzeum stratégiai és működésére vonatkozó dokumentumaiban, az Alapító Okiratában, az intézményi stratégiában, Szervezeti és Működési Szabályzatában az intézmény teljes szervezetére érvényesen – az egyes szervezeti egységek jellegéhez illeszkedően – kiemelten és konkrétan megfogalmazódnak a családok, a különböző generációk egyidejű és differenciált megszólítását, az egymás közötti párbeszéd, a közös cselekvési alkalmak biztosítását célzó, tudatos tervezésen alapuló és egymásra épülő célok, valamint a megvalósítás komplex tevékenységei. Külön munkaterv vagy a középtávú és az éves munkaterv egy fejezete tartalmazza az intézmény konkrét/aktuális családbarát tevékenységeit.

A családbarát működés kritériumrendszere

A családbarát működés kritériumrendszerének felállításához első körben meghatároztuk az érintett területeket és azokat az irányelveket, amelyek mentén a kritériumokat megállapítjuk majd. Ez külső (a látogatók által érzékelt) és belső (a múzeum munkatársait és belső folyamatait érintő) területeket jelent.

Civil szerveződések. A település humán infrastruktúrája – humán közszolgáltatások, szociális közszolgáltatások, közösségi művelődés, kultúra. <http://ofi.hu/3-tarsadalmi-gazdasagi-kornyezet> [letöltés ideje: 2019. 12. 10.]

TERÜLET	IRÁNYELVEK
KÜLSŐ ELEMELK	
Infrastruktúra	<ul style="list-style-type: none"> • legyen könnyen megközelíthető, biztosított legyen a járművel érkezők le-és felszállási, valamint parkolóhelye • tömegközlekedéssel is elérhető legyen • kisbabával érkezőknek biztosítson helyet a baba ellátásához • kisgyermekkel érkezőknek biztosítsa a kisgyermek alapvető igényeinek kielégítéséhez szükséges infrastruktúrát • nagyszülőkkel érkezőknek, mozgási nehézséggel érkezőknek biztosítson pihenési lehetőséget • biztosított legyen a csomagok, babakocsi elhelyezése
Biztonság	<ul style="list-style-type: none"> • garantálja a kisgyermekek biztonságát a kiállításokban és a részükre kialakított területeken • küszöbölje ki a veszélyforrásokat, vagy jelezze őket • legyen felkészülve a lehetséges balesetekre, vészhelyzetekre
Szolgáltatások	<ul style="list-style-type: none"> • feleljenek meg a családok igényeinek
Programok/ Interpretáció	<ul style="list-style-type: none"> • a programok tervezésekor legyen kiemelt szempont a családok közös szórakozása, minőségi időtöltése • vegyék figyelembe a különböző generációk életkori sajátosságait
Kiállítások	<ul style="list-style-type: none"> • a családbarát szemlélet jelenjen meg a kiállításokban is
Árképzés / kedvezmények	<ul style="list-style-type: none"> • biztosítson kedvezményeket a családok számára
Kommunikáció	<ul style="list-style-type: none"> • a családbarát szemlélet jelenjen meg vizuálisan és tartalmilag is a kommunikációban • a kommunikáció segítsen élményszerűvé tenni a kiállításokat a gyermekek számára is
HÁTTÉRMUNKA/BELSŐ ELEMELK	
HR	a családbarát szemlélet és működés mellett elkötelezett vezetőség, képzett kollégák
Stratégia / értékközvetítés	családbarát policy, küldetés, értékek – a tervezésnél figyelembe venni, hogy a család kiemelt célcsoport, célok erre vonatkozóan, a családbarát értékek közvetítése (például minőségi idő eltöltése közösen, egymásról, egymástól tanulás)
MINŐSÍTÉS	
Ellenőrzés, visszacsatolás, minősítés	Ellenőrzés: látogatói statisztikák elemzése, látogatói felmérések (elégedettség, igények), munkatársak megkérdezése Minősítés: ellenőrző „panel” – néhány munkatárs + külsősök összegyűjtik és értékelik az eredményeket, „igazolásokot” (például kiadványban fotók) A minősítés egy csekklista alapján (minimum szolgáltatások) vagy egy skálán elért minimális pontszám felett jár (pl. 5-ös skálán 4 pont felett)

A családbarát múzeumi működés minősítése, mérése, értékelése

A családbarát múzeum minősítés elnyerésének feltétele, hogy a fenti irányelvek mentén, az egyes területekre kiterjedő kritériumrendszert állítsunk fel a családbarát múzeum minősítésre pályázó intézmények számára. Ez alapján a múzeumnak a maximális 30 pontból legalább 24 pontot kell elérnie (ez 80%-os teljesítésnek felel meg).

A minősítés menete – javaslat és ajánlás

1. A minősítést a múzeum munkatársai végzik külső résztvevők bevonásával (pl. egy kisgyermekes családós látogató és egy családokkal foglalkozó szakember).

2. A minősítés során a múzeum munkatársai előzetesen értékelik az egyes kritériumokat (0 vagy 1 pont) és összegyűjtik a teljesítést igazoló dokumentumokat, linkeket, fotókat.
3. Ezután a külső résztvevőkkel közösen véglegesítik az értékelést, majd erről jegyzőkönyvet készítenek a minősítésbe bevont összes jelenlévő aláírásával.
4. A 24 pontot meghaladó minősítést a jegyzőkönyvvel és igazoló anyagokkal együtt a múzeum elküldi a minősítést végző, szakemberekből álló bíráló bizottságnak, ahol elbírálásra kerül.
5. A minősítést évente, legkésőbb az adott év szeptember 30-ig kell elvégezni és eredményét központi múzeumszakmai eseményen kihirdetni, a minősítést átadni.
6. Amennyiben a múzeum elnyeri a „Családbarát múzeum ... év” minősítést, azt a minősítést követő év második év december 31-ig használhatja és kommunikálhatja a látogatói felé.
7. A 30 pont alatti minősítések esetében a minősítést követően készül egy akcióterv, amiben a 0 pontot kapott területek fejlesztésére vonatkozó célokat, feladatokat és határidőket fogalmazzák meg a munkatársak. Ezeknek a feladatoknak a végrehajtásával megvalósítható és fenntartható a családbarát múzeum (a múzeum családbarát jellege – minősítése) az intézményben.

TERÜLETEK	Pont	A CSALÁDBARÁT MÚZEUM KRITÉRIUMAI	Pont-érték (0 vagy 1)	TELJESÍTÉST IGAZOLÓ DOKUMENTUMOK
HÁTTÉRMUNKA / BELSŐ ELEMÉK				
Stratégia	1	A múzeum rendelkezik családbarát stratégiával, vagy a múzeumi stratégia tartalmazza a családbarát működésre vonatkozó célokat, célcsoportokat, az érintett területeket és a megvalósítás fontosabb lépéseit.		Az intézményi stratégia vonatkozó elemei. A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.
Akcióterv	2	A stratégia alapján készül egy akcióterv, melyet évente frissítenek a hosszabb távú célok, eredmények, tapasztalatok és visszajelzések mentén, ez lehet az éves múzeumi terv része is.		Akcióterv. A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.
Tervezés	3	A kiállítások, programok, szolgáltatások tervezésekor kiemelt szempont a családok közös szórakozása, a minőségi időtöltés és figyelembe veszik az életkori sajátosságokat. Ehhez készül egy csekklista, amit a tervezésért felelős munkatárs tud használni. A már elkészült, családok számára releváns kiállítás(ok)hoz, és/vagy program(ok)hoz, és/vagy szolgáltatás(ok)hoz készül(t) egy terv, hogy azt, vagy annak egyes elemeit miként fogják a családok számára hasznosítani és kiejánlani.		A tervezéshez használt csekklista. A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.
Kutatás	4	A múzeum évente egyszer lebonyolít egy családokat megcélzó kutatást, melyben a családbarát koncepcióját teszteli és a családok elégedettségét méri. Az eredményeket beépíti a következő évi terveibe. Amennyiben még nem került sor ilyen kutatásra, kutatási terv készítése.		Kérdőív és kutatási eredmények legfontosabb megállapításai, vagy a kutatási terv. A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.
Kapcsolatrendszer	5	A múzeum kapcsolatrendszerében fontos részt képviselnek a családokat segítő intézmények, szervezetek, helyi közösségek, melyekkel együttműködik a családbarát múzeum kialakításában. A múzeum fokozatosan fejleszti az idevonatkozó kapcsolatrendszerét.		Együttműködő partnerek listája, az együttműködés jellege, módjai. A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.
Belső szabályzók	6	A múzeum rendelkezik a családbarát szemléletet megfogalmazó dokumentummal, mely kiterjed a külső és belső irányelvekre, szabályokra egyaránt.		Irányelvek (policy) A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.

TERÜLETEK	Pont	A CSALÁDBARÁT MÚZEUM KRITÉRIUMAI	Pont-érték (0 vagy 1)	TELJESÍTÉST IGAZOLÓ DOKUMENTUMOK
Képzések	7	A múzeum évente szervez felkészítést a kollégáknak a családbarát működés elemeiről és a kritériumrendszeréről. Összmunkatársi tanácskozás, vagy műhelygyakorlat, vagy képzés keretében megtörténik a szervezet érzékenyítése, felkészítése, felkészülése a családbarát értékrend fókuszba állítására, a megvalósításra. A szervezetbe belépő új munkatársak felkészítését biztosítják a családbarát szempontok megismerésére és alkalmazására. Amennyiben még nem került sor a munkatársak felkészítésére, annak tervezett ideje és módja.		Jelenléti ív (képzésen részt vevők) A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.
KÜLSŐ ELEMEL				
INFRASTRUKTÚRA	8	A múzeum bejárata, kiállításai és kiszolgáló egységei babakocsival és kerekesszéssel megközelíthetők, akadálymentesek.		Fotó
	9	A múzeumban van babakocsi tárolására alkalmas hely és csomagmegőrző.		Fotó
	10	A múzeumban van kisbaba szoptatására és pelenkázására alkalmas hely.		Fotó
	11	A múzeumban van olyan mosdó, amelyikben található gyerek WC vagy szűkítő.		Fotó
	12	A múzeumban vannak kisebb gyermekek számára kialakított bútorok (pl. kishéz, asztal a játszósarokban).		Fotó
	13	A múzeumban van kisgyerekek részére kialakított játszórész, vagy minimum rajzolóasztal.		Fotó
	14	A múzeumon belül vagy a múzeum épülete előtt, vagy a múzeumi kertben van kialakított találkozó- és pihenőhely.		Fotó
	15	Csomagmegőrző található a múzeumban.		Fotó
BIZTONSÁG	16	A múzeumban van egészségügyi doboz, kötszerekkel, gyógyszerekkel.		Fotó
	17	A múzeum belső és külső terei (udvar, kert) mind biztonságosan kialakított, külső veszélyforrásoktól (pl. forgalmas út) elzárt területek.		Fotó
	18	A múzeumban és területén nem találhatóak, vagy a látogatóktól elzártak a gyermekek számára veszélyes, mérgező növények.		Nyilatkozat. A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.
	19	A belső terek gyermekek számára biztonságosan vannak kialakítva (pl. üvegfalakon gyermekmagasságban matrica, biztonságos önműködő ajtók, ablakok és teraszok ki/leesés ellen védve vannak.).		Fotó
	20	Rosszullet, baleset esetén az egészségügyi ellátáshoz szükséges információ gyorsan elérhető (orvosi-gyermekorvosi ügyelet és gyógyszer-tár: cím, telefonszám, nyitva tartás, múzeumtól való távolság, web infó stb.).		Dokumentum. A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.
PROGAMOK	21	A múzeum minden nyitvatartási napon kínál legalább egy olyan élményelemet, amely 3–18 év közötti gyermekes családoknak élvezhető közös időtöltést biztosít (pl. gyereksarok, foglalkoztató füzet, a kiállításban gyerekeknek szóló feladatok, játékos családi kiállításvezető, kincskereső, a tinédzserek életkori sajátosságaihoz igazodó tevékenységek stb.).		Élményelem(ek) felsorolása, fotók. A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.
	22	A múzeum negyedévente legalább egy alkalommal rendez olyan programot, aminek kifejezetten a családok a célcsoportja (pl. családi nap, családi tárlatvezetés a kiállításban stb.), formája, módszerei a családok több generációjának együttes-közös múzeumi élményt biztosít.		Program rövid bemutatása, fotók. A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.
KOMMUNIKÁCIÓ	23	Az éves stratégiai tervben vagy külön kommunikációs tervben szerepel a családok megszólításának, elérésének módja.		Erről rövid kivonat A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.

TERÜLETEK	Pont	A CSALÁDBARÁT MÚZEUM KRITÉRIUMAI	Pont-érték (0 vagy 1)	TELJESÍTÉST IGAZOLÓ DOKUMENTUMOK
	24	A múzeum honlapján megjelenő hírek és a közösségi médiában a posztok 20%-a kifejezetten a családokat szólítja meg (minden 5.). A kommunikációban megjelennek a gyerekeket és tinédzsereket is megszólító posztok.		Egy posztról print screen
	25	A múzeumnak van olyan kiadványa, szórólapja vagy a honlapján olyan menüpont, ami a családoknak szóló szolgáltatásokról, programokról, kedvezményekről tájékoztatja a látogatókat.		Honlap vonatkozó oldaláról print screen, vagy a családi programokat bemutató szórólap vagy kiadvány fotója
	26	A családoknak szóló kedvezményeket (beleértve a saját és más intézmények által biztosított kedvezményeket is) a múzeum megjeleníti a különféle kommunikációs csatornákon (honlap, közösségi média, nyomtatott anyagok stb.).		Honlap vonatkozó oldaláról print screen,
	27	A családbarát szemléletről szóló nyilatkozatot kiteszi a honlapra (például a Rólunk menüpontban nyilatkozik arról, hogy családbarát szemlélettel működteti a múzeumot).		Honlap vonatkozó oldaláról print screen,
	28	Érkezéskor a család kap információt arról, hogy milyen szolgáltatások vannak a családok számára (személyesen: informátor/pénztáros/jegyszedő által vagy szórólapon, monitoron stb.).		A pályázatban ennek meglétéről az intézmény vezetője nyilatkozik.
	29	A múzeum a családbarát szolgáltatásait, programjait megjeleníti a honlapon.		Honlap vonatkozó oldaláról print screen,
KEDVEZMÉNYEK	30	A múzeum extra kedvezményt biztosít családok számára a belépőjegy árából (pl. családi jegy, nagycsaládos kártyát bemutatóknak kedvezmény, egyszülős kártya után kedvezmény stb.).		Kedvezmény(ek) felsorolása a NYilatkozatban
		Elért pontszám (maximum 30 pont)		

Segítség a Családbarát múzeum minősítés elnyeréséhez

A *Családbarát múzeum* cím elnyerésére pályázó intézményeknek szeretnénk segítséget nyújtani azokon a területeken, amik tapasztalatink szerint nehézséget okozhatnak a múzeumoknak.

Segítség a 2. ponthoz: Akcióterv minta

Hónap	Fejlesztendő terület	Feladatok	Felelős	Határidő
Január	(1) Családbarát stratégia	<ul style="list-style-type: none"> Célok, célcsoportok meghatározása Területek, feladatok meghatározása Beillesztés a múzeumi stratégiába 		
Február	(21) Élmelemelemek	<ul style="list-style-type: none"> Audit (jelenlegi helyzet) Közös ötletelés Élmelemelemek meghatározása Megvalósítás 		

Segítség a 3. ponthoz: Tervezéshez minta ellenőrző lista

Kiállításához

- A kiállításnak lesz olyan része, ami kisebb gyermekek számára is élvezhető,
- a kiállítás végiggondolt olyan szempontból, hogy egy kisgyermekes család számára is élvezhető legyen,
- a kiállításban lesz egy gyereksarok / foglalkoztató,
- készül egy olyan kiadvány / útmutató, ami családok kisebb gyerekei és kamaszok számára is élvezhetővé teszi az önálló felfedezést.

Segítség a 4. ponthoz: Kutatáshoz minta kérdőív

- A megkérdezettek köre: családi látogató (anya, apa vagy nagyszülő) 3–18 év közötti gyermekkel.
- A mintavétel módja: véletlenszerű (pl. minden 3. ilyen látogató), a kijáratnál (látogatás végén).
- A megkérdezés időpontja: egy vagy több olyan hétvégén, amikor elsősorban családokat várnak a múzeumba és egy vagy több átlagos hétvégén.
- Mintanagyság: az éves látogatószám 1%-a (minimum 20 kérdőív).

Kérdések:

1. Önnek mit jelent az, hogy egy múzeum családbarát?

.....

2. Ennek mennyire felel meg ez a múzeum?

teljes mértékben részben egyáltalán nem nem tudom megítélni

3. Kérjük, értékelje 1-től 5-ig, hogy az alábbiakat mennyire találta családbarátnak?
(1 egyáltalán nem.... 5 teljes mértékben, NT – nem tudom megítélni/nem releváns)

	1	2	3	4	5	NT
a program, amin részt vettek	☐	☐	☐	☐	☐	☐
a kiállítás, amit megnéztek	☐	☐	☐	☐	☐	☐
a kiszolgáló egységek (mosdó, ruhatár)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
a tájékoztatás a múzeumban		☐	☐	☐	☐	☐
☐						
az infrastruktúra	☐	☐	☐	☐	☐	☐
a biztonsági megoldások	☐	☐	☐	☐	☐	☐
a munkatársak viselkedése-stílusa	☐	☐	☐	☐	☐	☐

4. Összességében a múzeumban töltött idő mennyire volt kellemes családi program?
Kérjük, értékelje 1-től 5-ig (1 egyáltalán nem.... 5 teljes mértékben)

1 2 3 4 5

5. Van valamilyen javaslata, hogy lehetne még inkább családbarát a múzeum?
.....

6. Az ön neme nő férfi

7. Irányítószáma.....

8. Hányan érkeztek? felnőtt: ... fő, 18 év alatti gyermek: fő, 18+ gyermek: fő

9. Milyen gyakran járnak múzeumba?

gyakran (havonta) alkalmanként (évente 1–2.szer) ritkán

Válaszait köszönjük!

Segítség a 18. ponthoz: Fontosabb (gyakran megtalálható) mérgező növények listája

1. Buzogányvirág (Difffenbachia)

A növény minden része mérgező, lenyelése esetén a szájban és a torokban égő érzés lép fel, megduzzasztja a nyálkahártyát.

2. Könnyezőpálma (Philodendron)

Légzőgyökerei és életében egyszer hozott, kukoricacsőre emlékeztető virága mérgező, nedve a bőrön égő érzést okoz, lenyelése esetén a nyálkahártyát megduzzasztja és nyelési nehézségek léphetnek fel.

3. Mikulásvirág (Euphorbiapulcherrima)

A növény tejnedve mérgező, bőrön irritációt okoz, lenyelése hányást eredményezhet.

4. Ciklámen (Cyclamen)

Virága enyhén mérgező, hányást, hasmenést, gyomorfájást okoz, föld alatti gumója erősen mérgező, görcsöket, erős izzadást, szédülést, légzési nehézségeket és még átmeneti bénulást is okozhat.

5. Begónia fajok (Begonia)

Levelük vagy hajtásuk enyhén mérgező, kis mennyiségben nem okoz nagy bajt.

6. Korallbokor (Solanumcapsicastrum)

Virága vagy termése mérgező; ember számára csupán enyhén veszélyes, nagy mennyiség elfogyasztása rosszul érez, hányást, hasi fájdalmakat, légzési nehézséget okoz, állatoknál azonban súlyos bélproblémák, keringési zavarok léphetnek fel.

7. Kroton (Codiaeum)

A növény tejnedve mérgező, bőrön kiütések jelentkeznek, lenyelése hányást, hasmenést, égető érzést okoz a gyomorban.

8. Aszparágusz fajok (Asparagus)

A növény minden része mérgező, nedve a bőrön irritációt okoz, a bogyó termése lenyelve enyhén mérgező, hasmenést, hányást és gyomorpanaszokat eredményezhet.

9. Fikusz fajok (Ficus)

A növény tejnedve mérgező, lenyelése hányást, hasmenést és gyomorfájdalmat okoz, súlyos esetben fulladás is felléphet.

10. Anyósnyelv (Sansavieria)

Levele vagy hajtása közepesen mérgező, lenyelése hányást, hasmenést okoz.⁴⁰

Példa a 21. ponthoz: Élményelemek, jó gyakorlatok

Szentendrei Skanzen: Gyermek élménypontok:

<https://www.skanzen.hu/hu/latogatas/a-skanzen-a-gyerekeke/gyermek-elmanypontok>

[letöltés ideje: 2019.12 10.]

Részlet a honlapról:

„A Fény Háza (Harkai lakóház, X-4)

Mivel világítottak a parasztházakban a villany bevezetése előtt? Hogyan gyújtottak tüzet a szabadban gyufa nélkül? Milyen lehetett egy hosszú téli este a gyertya lángja mellett? Mindezekre választ kapsz a Fény Házában! Kiállításunkban bemutatjuk, milyen világítási módok léteztek a paraszti háztartásokban hajdanán, és milyen életmódbeli változást hozott a villanyvilágítás elterjedése. Megismerheted a tűzhöz kapcsolódó hiedelmeket, babonákat, és rávilágítunk a fény számos fizikai tulajdonságára is. A kiállítás végén interaktív nyomozós játékunkban is kipróbálhatod magad!”

Szentendrei Skanzen: Barangoló füzetek

<https://www.skanzen.hu/hu/latogatas/a-skanzen-a-gyerekeke/skanzen-barangolo>⁴¹ [letöltés ideje: 2019.12 10.]

⁴⁰ HEITZ Halina1997 (Ugyanakkor a szobain kívül a múzeumkerti növények is okozhatnak mérgezést, ezért figyelmet kell erre fordítani – ilyen például a tiszafa is.)

⁴¹Részlet a honlapról: „Legkisebb látogatóknak készültek a Skanzen Barangoló tarisznyák, melyeket a látogatás elején, a Skanzen információs pultjánál lehet kölcsönözni a bejárati épületben. A többféle színben és témában összeállított csomagok izgalmas útravalót kínálnak a múzeum felfedezéséhez. Minden témához egy-egy foglalkoztató füzet és néhány kiegészítő kellék kapcsolódik.”

Példák a 22. és 29. pontokhoz: Programok, szolgáltatások

Aquincum: Családbarát szolgáltatások

<http://www.aquincum.hu/muzeumpedagogia/csaladoknak-gyerekeknek/csaladbarat-szolgaltatasok/> [letöltés ideje: 2019.12.10.]

Részlet a honlapról:

„Az Aquincumi Múzeum lépést tartva a modern és európai színvonalú kulturális intézményekkel szembeni követelményekkel a családosan és különösen a kisgyermekkel érkezőknek speciális programokkal és szolgáltatásokkal kívánja még különlegesebbé tenni a múzeumlátogatást.

Családbarát szolgáltatásaink:

Baba-mama helyiségek

Kismamáknak és gyermekeiknek külön pelenkázó áll rendelkezésre. Ezen kívül igény esetén a tantermet lehet szoptatás céljából igénybe venni, és bébiétel-melegítő használata is lehetséges. Ezzel kapcsolatban kérje munkatársaink segítségét.

Játék kuckó gyermekeknek

A 125 éves az Aquincumi Múzeum kiállításában a kisebbek kirakókkal játszhatnak, illetve kipróbálhatják a régész homokozót is.

Mitológiai játszótér

A romkert és az új kiállító épület között található Mitológiai játszótér memórijátékkal, labirintussal, hajós csúszdával a legkisebbeknek is kellemes időtöltést biztosít, játékosan bevezetve őket a görög-római mitológia világába.

Letölthető feladatlapok és foglalkoztató füzet

Múzeumunk állandó kiállításaihoz és romkertjéhez kapcsolódó letölthető feladatlapokkal kedveskedünk azoknak a látogatóinknak, akik tematikusan szeretnék felfedezni az Ókor világát.

Mercurius erszénye – családi kincskeresés

Az Aquincumi Múzeum újdonsága családok részére. A gyermekek apró „kincseket” és izgalmas feladatokat tartalmazó erszénnyel fedezhetik fel a múzeum kiállításait. A játéklapot is magában

foglaló erszény a múzeum pénztáránál vehető át kaució ellenében látogatási időben 10.00–16.00-ig.

Belépőjegyek és bérletek

Jegyáraink kialakításánál tekintettel voltunk családos látogatóinkra, akik kedvezményes belépőt válthatnak, illetve a rendszeresen visszatérők, bérlet vásárlásával válhatnak „törzsvendégeinkké”. Intézményünk minden hónap utolsó szombatján ingyenes belépést biztosít a 26 év alattiaknak, illetve a 18 év alattiakat kísérő felnőtteknek.

Nagyszülők és unokák közös programja

„Hozd magaddal a nagyit!” című program során érdekes előadások és kézműves foglalkozások várják látogatóinkat a nyári szünet idején.”

Példák a 24. ponthoz: Posztok, jó gyakorlatok

Egri vár (2019. szeptember 23.)

„Megnyitott a JátékVÁR Játsszóház!

A múzeum látogatóinak egy olyan új, hiánypótló szolgáltatást kívánunk nyújtani, mely kifejezetten a kisgyermekes családoknak szól. Az új szolgáltatást látogatóinknak a „bevezető időszakban” ingyenesen biztosítjuk.

Magyar Nemzeti Múzeum (2019. szeptember 24.)

„Design center Fábry Sándorral a Nemzeti Múzeumban!

Emlékszel még milyen tárgyakat használtunk a '80-as években? Mindig meséltek róla a családban, de szeretnél még többet megtudni? Gyere el rendhagyó programunkra és tudj meg még többet erről az időszakról.”⁴²

Szentendrei Skanzen (2019. szeptember 9.)

„Kíváncsi vagy, milyen volt régen falun gyerekek lenni? Csatlakozz biciklis GYEREKTÚRÁNKHOZ! | szombat 14.00”

⁴² <https://mnm.hu/hu/esemenyek/kiallitas/kozos-idonk-kozos-targyaink-design-center-fabry-sandorral-magyar-nemzeti-muzeumban> [letöltés ideje: 2019.12. 10.]

Példa a 27. ponthoz: Családbarát nyilatkozat

„Mi, skanzenesek már évtizedek óta azon dolgozunk, hogy a Skanzen egy olyan hely legyen, ahol jó lenni... Hiszünk abban, hogy a családdal töltött idő, az örömteli együttlétek, az igényesen eltöltött szabadidő meghatározó a gyerekek fejlődése szempontjából. A múzeum élménypontjai, melyet a szabadtéri kiállításunk különböző pontjain alakítottunk ki, nem csak a gyerekeknek szólnak, hanem arra is alkalmasak, hogy a szülőkkel végre együtt fedezzenek fel a paraszti élethez kapcsolódó érdekességeket, törvényszerűségeket, együtt játszhasanak...”

Részlet a Skanzen honlapjáról:

<https://www.skanzen.hu/hu/latogatas/a-skanzen-a-gyerekeke/gyermek-elmanypontok>

[letöltés ideje: 2019.12.10.]

Példa a 30. ponthoz: Kedvezmények

1. *Kajla kedvezmény:* <https://kajla.hu/> [letöltés ideje: 2019.12.10.]
A *Kajla Útlevéllal* rendelkező alsó tagozatosok számára a múzeumok kedvezményt biztosítanak a családi gyerek belépő árából, amit a honlapjukon is megjeleníthetnek. Ezt a programot 2019 nyarán vezették be a nyári szünet idejére.
2. Ingyenes napok, pl. a hónap utolsó szombatja
3. Nagycsaládos kedvezmény – kártya felmutatására
4. Egyszülős kedvezmény – egyszülős kártya felmutatására

Irodalom

194/2000. (XI. 24.) Korm. rendelet a muzeális intézmények látogatóit megillető kedvezményekről http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=50128.344127 [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1200363.KOR> [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

1993. évi törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. 4. § (1) c) pont http://www.netzrt.hu/wp-content/uploads/2015/01/1993.-%C3%A9vi-III-torveny_2015_01_01-2015.02.28.pdf [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

1997. évi CXL tv. a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=30818.347587 [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

A 2019–2020-es tanévben érvényes Nemzeti Alaptanterv. https://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

BIRKET, Dea: *Why museums should be family-friendly spaces.* <https://www.thenational.ae/opinion/why-museums-should-be-family-friendly-spaces-1.149420> 2016.03.29 [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

BUTLER, Barbara H. – **SUSSMANN**, Marvin B. (szerk.): *Museum Visits and Activities for Family Life Enrichment.* Psychology Press, 1989, 42.

DABI-FARKAS Rita (szerk.): *Esélyt a múzeummal. Hátrányos helyzetűek felzárkóztatása a múzeumpedagógia eszközeivel.* Múzeumi irántú 16. Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, Szentendre, 2018

EŐRY Vilma (főszerk.): *Értelmező szótár.* Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007

HEITZ Halina: *A zöld otthon – 1000 legszebb szobanövény.* Magyar Könyvklub, Budapest, 1997

HORTOBÁGYINÉ NAGY Ágnes (szerk.): *Családi életre nevelés az oktatásban. Család-órákat segítő kézikönyv.* Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Családpedagógiai Intézete Budapest, 2005. <https://csaladteologia.sapientia.hu/system/files/csalad.pdf> [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

JOBÁGYI Gábor – **HEINERNÉ BARZÓ** Tímea: *Családi jog.* Novotni Alapítvány, Miskolc, 1997, 18.

KOTLER, Philip: *Kotler a marketingről. Jönni, látni, győzni – a piacon.* Park Könyvkiadó, Budapest, 2000

LAKATOS Viktor – **GRÁD** András: *A családi élet fogalma az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában.* In *Családi jog* 2012/4. 33.
https://www.mokk.hu/regioldal/pdf/linkgyujto/Csaladi_Jog/Aktualis/2012%20-12.pdf
[letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

MÉLYPATAKI Gábor: *A család mint szociálpolitikai alapfogalom. (Foglalkoztatás, segélyezés)*
In *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXI. Miskolc University Press 2013, 427–440. https://matarka.hu/koz/ISSN_0866-6032/tomus_31_2013/ISSN_0866-6032_tomus_31_2013_427-440.pdf [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

PACSIKA Márton – **SZU** Annamária: *Családbarát Múzeum Program. Ajánlás.* (kézirat)
Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, Szentendre, 2018. október

PATMALI, Lina: *Art therapy in museums.* <https://www.museum.com/art-therapy-in-museums>
2017.08.28 [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

PAVLUSKA Valéria: *Az eladható kultúra.* In Török József (szerk.): *Közművelődési nyári egyetem 1999-2008. Válogatás a 10 év előadásaiból.* Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete, Szeged, 2010. http://www.shp.hu/hpc/userfiles/knye/2003_pavluska.rtf [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]

PAVLUSKA Valéria – **KURÁTH** Gabriella: *A látogatóbarát múzeum.* In *Marketing & Menedzsment* 2002/4. 36. 4. 69.

SILVERMAN, Lois H.: *„Johnny Showed Us the Butterflies”: The Museum as a Family Therapy Tool.* *Marriage&FamilyReview.* 1989, 3-4.

Az új Nemzeti Alaptanterv tervezete 2018 augusztusában. https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2018/08/a-nemzeti-alaptanterv-tervezete_2018.08.31.pdf [letöltés ideje: 2019. 10. 22.]